

על שפות נידחות והמחקר הבלשני גדעון גולדנברג

מרתק ופורה בזכות השוני העצום שהתפתח באוצר זה בין להגים קרוביים哉 אך נבדלים זה מזה, בקשר שבטים שהשתקעו בתוך אוכלוסיות בעלות רקטים מגוונים של שפות בנות משפחות תילישן אחדות, בקרבת מקום זה אלה אשר קיימה את הקשר ביןיהם, אך בתנאי עבריות קשים ששמרו אותם נבדלים ומונטקים בחיה המשעה ברוב ימות השנה אף בהיותם חיים במרקח הליכה אלו מלאו. בשונת שהיה נדרה בתולדותיהן של לשונות שכנות חלו בדיבורים של השבטים הללו מעתקים פונטיים קיצוניים אבל עקיבם וסידרים למופת, שינויים מרחיק-ילכת מבנים המורפולוגיים ששמרו רציפות עקשנית בירושת צורניתניתה למרות התרכחות מימושיהם הפונטיים, והבולט מכל מהפכות בתהבר שבחור שבחון לסק כמה ציפיות המיסודות על הכללות אוניברסליות נפות.

המבנה הפונטי של לשונות האוצר, המופיעין בין השאר בשימור היגויים הנמרץ של עיצורים הדומים [א', ג', ק'] ובבחינה בהירה של הफלה העיצורים, נחלקו בו לשונות בקייזיות באשר להגני הלע והגרון, אשר חיתוכם מתוח (עוד יותר מבערבית) בczoon ורפה עד חסר לחלוין עוד יותר מבעברית שאתם שומעים מפי) בדרות. התפתחות זאת בשפות שונות, הנוספת על סימנים אחרים, מחזקת את הצורך בשידוך מערכות בניתוח תפkid הקולות במבנה הוצאות, ובמפורש את ההכרה שלא להוציא וליחס מעמד פונקציוני נבדל לעיצורים ולתנוונות (חולקה שמיילא אינה מתאימה למערכת הוצאות, והיא מנוטה במונחים המעטמים מין עם שאינו מינו). הניסיון לאнос את בניין המילים בלשונינו הנידחות על-פי שיטה המבקשת לתארם כמושגים אל תוך שלדים הקובעים רצף מאורגן של ווקלים וקונסוננטים הוליד מסקנה "vowels can be full-fledged consonants".³

להלן המהלך ביוטר של מחקר לשונותינו מצד מימושו הגנאי על מהבנת ההתפתחות ההיסטורית המדגימה שינויים מהירים, קיצוניים, בלתי-שגרתיים אבל סדריים, בנסיבות שאנו מכירים היטב את תמנונן המקורית ויכולים לעקוב בדיקינות מרבית אחר המעתקים החלים בהן, ומתוך הבנת המעתקים אנו למדים איך אותן המיליה, שפירושה "ילד", נעשית אֶת בלהג את אבל bayy במשמעותו בז'ורות אחדים, או כיצד המילים qay ו-yā⁴ משקפות צורות סדיות של המילה שימושה "קבר" (יקול) — ללא שיחר לדייעתנו שלב אחד או פרט אחד הנගלים לנו בהירות נדירות בנסיבות תנאי הסביבה הייחודיים, המקיים את העדויות המגוונות קרובות זו לזו קרבת זמן ומקומות. תהליכיים כאלה ואחרים אינם בלתי ידועים בעולם הגדול, אבל שומה על החוקר שישמוך שיטתו על העדויות השקופות ביותר, ואלה לא תמיד תימצא דזוקא מתחת לפנס הקורבו.

עם כל העניין המרתק שבתולדות ההגיים, הלקחים החשובים ביותר מחקרותן של שפותינו הרחוקות אינם אלה הפונטיים, שהרי בסופו של דבר ממערכות ההגיים אין חלק אורגני ממש של מבנה הלשונות; גבולותיהן חוזים את גבולות הלשונות ואת גבולות משפחות-הלשון.

Jean-François Prunet, "Some Core Properties of Semitic Morphology: Evidence from the Far South", in: *Current Trends in Phonology*, ed. J. Durand & B. Laks (Paris & Salford 1996). § 4.1

מחקר יסודותיה וצוראותיה של תופעה אנושית מובהקת כמו לשון האדם אינו צריך הצדקה. הצלחתה הגדולה של הבלשות בדורותינו בתחום יחסיו החיבור אף הוציאה את החקירה העיונית של הלשון אל רשות הרבים והצליחה להרחב את השימוש המטפורי "ב'שפָה'" לבנות כמעט כל מערכת סדורה ולתת בלב הרבה מן המופלסים בצלו של המקצוע הוותיק הרוגשת שליחות, התורומות הרהור וחשיבות עצמית. עם זה, המתעקש לעסוק בחירה יסודית ומקיפה של להגים ניקחים עלול להיחשב למי שמקלה זמנו בדברים בטלים, והוא חייב הסבר לעמיטיו העוסקים בדברים שהם כבשוון של עולם ולכיבור המפרנסו.

אמנם חוקרים לא מעטים בכל הדורות הקפידו בעיונים כללים, אוניברסליים, השוואתיים ותאורטיים להרחק עדותם ככל האפשר, וש שפות אשר היוו תיאורן המצוי דל נפוץ שモתוין בחיבורים בלשניים כלליים, כמו ירקווי ורhopi, טגלוג או דיבבל, אבל המעתים והחלשים שאין חותמס ניכר בתורות ובחיי המעשה בעולם שמהווים למקומים — חקירת לשונותיהם ברוב המקרים מעטת דיללה, לקויה ומסתפקת במידה. לפני קרוב למאה ושמונים שנה כתוב וילহלם פון הומبولט, אחד ההוגים המעמיקים ויידען חזור ורחב ואפקטם של שנותו וברתביות, כי חיסרון גדול של מדעי-השפה הכללי הוא העדר העמeka מספקת במידעת כל לשון לצמחה והסתפקות ב齊ון תוכנות דקדוקיות מיוחדות בהקשר השוואתי וכולני, חיסרון שעושה את ההשוואות והכללות תועלטל, משומש לכל להג — אף של השבט הנחל ביזורו — הוא יצירה מפוארת של הטבע וראוי שתארוהו כשלמות ארגנטינית.¹ על אף התעצמות כמותו הידע האנושי לא התחולל עד היום השינוי המהפכני הנחויז בגישה אל שפות שדורבריהן רוחקים ממרכז התהעניות לעשונות נשוא לתיאור מפורט ומקיף, ממש ככל אחת משלשות התרבות המכבדות. ובלא שינוי כזה לא תחרוגנה הכללות העשונות מכל אלתורים ונוראיםיות על מודלים מבנים אטנוצנטריים.

לפני שנים מספר הגדמנטי למפגש ותיקי אוניברסיטה מכובדת באחת מדינותם הים, שוחרק חשוב של הלשונות השמיות ספר בו על חיבור גדול שעדכ בכתיבתו, אשר הכל בכמה אלפי עמודים מילונים ואטימולוגיות לתריסר להגים אטיפיים.² לאחר השמעות, מרצה בדימוס לפילולוגיה קלסית, שתמהה על העמל הרוב שהש��יע המחבר במחקר לשונות החיים בקרוב כמה רבבות דברים בלבד, שאלה אם בשיביל אנשים מעטים כל כך, איש לא שמע עליהם, כדי היה מאUCH רב כל כך; אם יש לעובדה כזאת "רילונטיות". השואלה השתכנע רק בkowski מהסבירו של המחבר על הערך הבלשני-השולואי של חברו. כיוון שזה כמה וכמה שנים אני חותא בשיקחה ובהתלהבות גם במחקר להגים אלו ושכמאותם, מבקש אני להציג עניינים אחדים העולים מתוך חקרותיי אשר אולי יוכל לשכנע את מקצת השמעות בערך הטעוני של הלשונות הללו להבנת מבנים ותהליכים, קשרים ותופעות, שבסוף אלה הם שkopים יותר מבארחות.

הלשונות השמיות של דרום אטיפיה הן שדה מחקר מיוחד במינו,

Wilhelm von Humboldt, *Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung*, § 11
² החוקר הנזכר הוא פרופי ולף לסלואן, אשר כתב או את מילונו האטימולוגי רב-ההיקף לשונוג גורגה.

גורות-הנסתרים המקוריים שבסיסו הגוף הנגרי לא שרדה כהויתה, אבל היא משתקפת בבחירה כינוי המשוא "יכבדים" המונחים התנייה היסטוריות בתנועה סופית ארוכה. צורה זו נבדلت מצורות הנסתורים המוחדרות, שנוסף בהן (*-u-*), ומצורת הנSTER, למשל, המכילה כינויי משוא מן הסדרה "קלה". כך נבדיל בין *yäwdew* ("הוא אומר") ל*läi, n* *yäwdemuñk* ("הם אומרים לי"), ובין *yäwdəñk* ("אומרים לי") הגברי. עד כאן באשר ליחוך הצורני, אך השאלה מה ייחודה של הגוף הנגרי בשימוש הלשון ובמה הוא נבדל מן הבניינים הסבילים ומוצרות אחריות חשובה לא פחות וראויה לניתוח עמוק. שאלות מינין זה אינן ניתנות לתיאור בלבד היכרות מקיפה ואינטימית עם מכמיה של כל מערכתי-לשון לעצמה, וכן עליה תשובה ורואה אם הסברת בדקה תהיה לנו מקור חכמה.

כבר מזמן היו שיש דברים שבשפות האלה הם שkopים יותר מבחרות. אחד מהם הוא המעמך המקביל, או הזזה, של התואר, *yä-gurz-i ge* "הבית הגדול", *maläq-i ge* "הבית הקטן", *yä-tuzäyy-i ge* "הבית הישן" ו-*yä-tuzäyy-i ge* "הבית ה-שגבנה". גם זו תופעה אוזרת אפיינית, ובמחקר-הלשון הכללי לא מקרה הוא שהכיר בה בלשון הגזע שוקרט, שלא היה מוגבל בהטעניותו למיניהם (ומיננטים בתרבות ובעצמה הפליטית). לא נאריך בעניין זה, שכבר הוועלה על הכתב.⁵

זו הסיבה שאסתפק רק בתוצאות של מה שנגע להסבות התחביריות, וביחד להעשות. המעמך המבנוי הזהה של צורות-AMILIM ושל הביטויים המורכבים המתחולפים עמן כבר הוכר פעמים אחדות בבלשנות של אלף ומאותים השנים האחרונות. אם יש מי שעדין נרתע מפני ה-"⁶ heterogeneity of transpositional operations" שספרתו ייומו לכינויו כי לא רק שיש משפטים נטועים מושבצים לרוב במעטם השמות בתבניות תחביריות — כמו "טוב לצבר פיששא על בנעוריו" שהוא מקביל במונחו אל "טוב לצניעים לראות את-השמש" — אלא אף יימצא בלשוןינו בニアדים משפטים כאלה כלולים גם בஸירות צורניות, מעין "הצטערתי על שחתתפער-וות'", בבלשון בני הדר, או "פ-שקל-יכ-ים" [= אלה שהלכו] כבכמה מלשונות האזור.

ברבות מלשונות אפריקה ידועים ביטויים הקוראים איקאופונים, כולוטו "טביעים" (שליפ-פירורב יש בהם חזות על אותה ההברה עצמה) אשר הם שוניים מן האונומטופואיה בכך שאין בהם גזירה לקסיקלית ממש, אלא העשוה בהם מעין שימוש טרומי-לקטיקלי. בלשונות מזרח אפריקה יש גם מערכת מפותחת של תבניות פועליות המורכבות מן הפעול "אמר" עם בסיסים צירופיים הגוררים מושרש פועלי (שעמהם אמר" הוא פועל-עזר) או עם מילוי שמן הבחינה הפורמלית הוא כדבר ישר [פועל האמירה המשמש כאן, כמו יאמ' בעברית המקרה או قال *qāla*] בערבית העתיקה, אין מתקיים אלא בדיבור ישר]. באמרית ביטויו כזה בתבנית הדיבור היישר יכול להיות כדברו ממש או כדבר מודומה או עם בסיסים מיוחדים שמקורם הראשוני במבנים כאלה. למשל — כדברו ממש: "הצעתי לו לאמר 'התקרבי'" במקום "הצעתי

H. Abel, "Eine Erzählung im Dialekt Hugo Schuchardt"⁵ Wiener Zeitschrift für die Kunde des Ermenne (Nubien)" 466-464, 1913) Morgenlandes 27 (1913) 473-455, עמ' 308-295, Journal of Semitic Studies 38 (1993) GG, "Otto Jastrow's Der neuaramäische Dialekt von Hertevir",⁶ GG, 298-296, ביחסו, "Attribution in Semitic Languages", Langues Orientales Anciennes: Philologie et Linguistique 5-6 (1995) 20-1, עמ'

לא כל מה שמאף לעניין שאין לנו מדברים בו אפשר לבארו בחטא. מתוך העשור המופלג של צורות הפעול בחזרתי להזcurr בקצרה ממצאים אחדים המAIRים בעיקר שני עניינים. בהagi דרום אתיופיה יש מערכת בניינים מוכבתת שלא ידועה לי כמותה בלשנות אחרת, הקשורה אל הביטוי הפהללי שניים, שלושה ואך ארבעה גופים משתתפים.

(א) מפעלים עומדים (שמעכם הגדרים הם מתחברים אל משתתף אחד) הבניין הגורם גורר תבנית עם מקומות לשני משתתפים [כמו "בא"] ← ("הביבא" (2) ← הבה (או המובא) וההביבא)],

(ב) מפעלים יוצאים הבניין הגורם גורר תבנית עם מקומות לשלושה משתתפים [כמו "אכל" (2) ← האוכל והאוכל] ← ("האכלי" (3) ← המאכל, האוכל והאוכל)]. — מלבד אלה בשלנות הדרום אתיופיות יש תופעה אוזרת אופיינית של תוצרת בניין "פקיטיבי", מעין "גורם" או "ציווה שיביא": 3 — המצווה, המביא, והבה; או, למשל, "עשרה שיאכלי": 4 — הגורם, המאכל, האוכל והאוכל). כך בנוֹרָה: *bäkónä báčelaw yáččánem, agásaskwán-anná ámárähwán* ← "אם הוא עשיר, והוא מעmis (את מטנו) על פרדו, לחק את במתו [= פרדו] ואת חמורו ושם את מרתו שייליך מיטנו על במתו) אחרי חמורו" ("הוא מזקיב שbamatzut צירוף של הבניין הפקטיבי וסדרת פעלים בזורה ה-קונוריביאלית" מציג תמונה שאפשר לנמות בה 5 "משתתפים": העשיר, החמור (שהוא רוכב עליו) המשרת, הבהמה (= הפרד) שהמשרת מוליך (אחרי האדון הרוכב על החמור), והמלחן.

צורת הפקטיבי עם בניינים עם ←, שמיינים (כבערבית) את הדזדיות, מצינית כך בוגרוה את צורת הגורם למעשה הדזדי: *yákitt* *säb attallaw* "הוא סכך בין שני אנשים" ("הוא גרים לשני אנשים שישנאו זה את זה"); *atwaddänä* ← "גורם שנאהב איש את רעהו, או זה את זה, או אף את אלו" [= "אנחנו עם אנחנו שאהיבנו אַהֲזִידֵי"].

מערכות מושבצות של בניינים כאלה תיאורן המצוי עדין לוקה בחסר. הבדיקות והבדיקות המובעות באמצעות אלו, לא בנקל הן מתגלות לחוקר. ודאי שכן אלה דברים שאפשר לדבר ששאל את בעל הדבר עליהם, שהרי אף בזמנים מהם אין הדבר עד נאמן אלא כשהוא משיח לפיו. תומו.

ענין אחר ראוי לעיון בלשונות שבגבול הדורי של המשפה השמית הוא התפתחויות היסטוריות במערכות-הנטייה שיש מהן תוצאות בгибוש הקטגוריות הדקדוקיות. את אלה קשה למדוד בהשוואה לסופוטרים לשוניים אפשריים של עמי האזור, אולי בגלל ידיעה שאינה מספקת, עתה כתמיד, של השפות השכנות הלא-שמיות. לא בדבר עכשו על שניים שהולידו צורות-הידיובי חדשות והניחו את צורות-הידיובי הקודמות לשמש בפניה או בהתייחסות של כבוד ונימוס. תחליק זה איננו מיוחד לשפות הנידחות. מענית יותר לידתה של קטגוריה צורנית חדשה של "גור געריר" (או "סתמי", או "אימפרוסונלי") בנטית-הפהלל, אשר אין צורתו אלא המשך פונטי ישיר לצורת הנסתורים עם כינויי המשוא. צורת הנסתורים לסייעון הגוף הנגרי אינה זרה גם לדבר העברי, שמכיר היטב ביטויים כמו "כתב עליו בעיתון" או "מה עשו לי?". בלהג אשר בו בעיקר עיסוקי כיום,⁴ הסיום ו- של לשונן(*Kastaneñk*)

בכל שניים גם אין הן פחותות – חישיבות מכל שפה מצויה.

החקירה של לשונות העולם, העתיקות והחדשות, היווקרטיות והנדחות, הנפוצות והণידות, שלמוניות אשר צפונותיהם ראיות לתשותמאות-לב מלאה – חקירה כזאת היא מבחן מתמיד נחוץ לכל הכללה. היא גם מעין ביטוח מפני ניון דמיון המדעי של החוקרים, אשר בו הוא מסתכן אם יהיה נתון במאץ רוזקציניסטי חד-צדדי. חקירה כזאת מבוטחת מפני טעות גמורה שבסיטה כולה ומפני השעומים, והיא לא תגיעה למבוי סתום. השפות השמיות מלאות בעניינים רבים; אנחנו יכולים להבין מותן את האפי הקואלייציוני של צורות הפעול, התואר ובנויות אחרות או לעמוד על מובנו האמתי של הקשר החבורי או מושג היחסה במלוא גמותו, אבל חשוב מכל: שפותינו אלה, ובכלן הנידחות שבחן, מאפשרות לנו הבנה עמוקה ומקיפה, כי אנו מכירים את לשונות המשפחה כולה על-פי עדויות נאמנות ועם עומק קרונולוגי, בבר, יודעים על הקריםם, על השכנים ועל החברים, ולמדנו להקשיב להן אף לטעד שיחות חולין שבחן. בשbillנו אפוא גם השפות הללו אין ידשות.

לו שיתקבר", כדייבור מודומה: "הם נמלטו באמרים ירגלי הושעינו!!" במקום "הם נמלטו על נפשם", או "הכسف אומר לי לא אצטבר!!" כדי לבטא "איןני מצליח לחסוך" [השי "הדבר אומר קְרַשְׁנִי"], עם בסיסים מיוחדים: כך למשל (באמחרית) אמר *däss* = "שמעה", אמר *käff* = "היה גבורה", אמר *zammazem* = "שתק" וכד'."

ההמ אמר הנויל הוא הרצאת הבכורה של פרופ' גולדנברג חבר האקדמיה באספה הכללית הפתוחה נובמבר תשנ"ז

יובל נאמנו

חדשן מחקר האסטרונומי בארץ-ישראל

עשרים וחמש שנה למצפה הכוכבים ע"ש פלורנס וג'ורג' וייז ליד מצפה רמון

בראשית המאה התשעשרה שתרם רבות לחישוב מסלולים ואינטלי. עתה נזדמנה לנו הזכות לחדש את המסורת הזאת.

בנובמבר 1971 נחן מצפה הכוכבים ע"ש ויז' ליד העיירה מצפה רמון שבחר הנגב. בטקס נכחו יאסטרונום המלכותי (התואר עדיין בריטניה, עם בעשור האחרון נושא מתמנה מדי חמיש שנים), והמתמנים באים מכל תחומי האסטרונומיה והאסטרופיזיקה) סיר ריצ'רד וויל (Sir Richard Woolley), שהיה נאם מנהל מצפה גורניין; פרד ויפל (Fred Whipple), מנהל מצפה החאסטרופיזי של מוסד הסמיתוניאן (מערכת מצפים הorzוסה על פניו כמה יבשות, שהחלה באנגליה אוניברסיטת הארווארד); ג'ון בקל (John Bahcall) מן המכון ללימודים מתקדמים בפרינסטון ומיל שילמים ביצע, יחד עם רעייתו היישראליות נתע, את התגלית החשובה הראשונה במצפה ע"ש ויז' ; ג'ף ברביג מאוניברסיטת קליפורניה בל荷 הוהי (סן דייגו) ואוזוון סלפטר (Edwin Salpeter) מאוניברסיטת קורנוול (שניהם מחובבי האסטרופיזיקאים ביותר); ג'ון טול (John Toll), פיזיקאי ונגיד אוניברסיטת חילוניאים; מרילנד, ורבים אחרים מבכירים האסטרונומיה בעולם.

החותוכן המלכוטי רשם בספר האורחים של המצפה שנחנך בגבג:
 יכaan צרייך היה להציג את הטלסקופ על שם איזייך ניוטון" (הלווא
 הוא גודל הטלסקופים הבריטיים שבשעתו היה מוצב בגריניץ' זוכה
 במומוצע לתשעה לילות ללא ענינים בשנה... בינייטים בחזרה להציגו
 באים הנקיריים). לבבוד הקמת המצפה נערכה סדרת הרצאות
 מדועתיות שסבירמו את הנושאים "הגודלים" של התקופה - קוואזרים,
 פולטראים, גרעיני גלקסיות פעילים, וכיו"ב. האירוח השתלב בטקס

בימי המשנה בארץ-ישראל היה עיסוק חשוב של יהודים באסטרונומיה, שהתמקד בעיקר בשאלות הלוח והיעיר. יתרה מזאת, כמו באנגליה, במערב צרפת ובדנמרק, גם בולון ובשנין יש ממצאים פרה-היסטוריה מראשית האלף השני לפנה"ס, הלא הם מעגלי אבן גדולים שפותחו ממכוניים אל השימוש בעת האקוויינוס. כך גם נוצרו האגדות על עוג מלך החישון, על הרופאים, על חזוזים ועל האמילים על רקע ההתפעלות שעוררו גלי האבנים הגדולים בתקופת השופטים והמלך [[11](#)].

גם בימי היבנינים תרמו היבנינים רבים לאסטרונומיה. בטלו במיוחד ר' אברהם בר-חיה, הברגוני (مبرצלונה) ותלמידו ר' אברהם אבן-עזרא. בימי אלפונסו העשורי, מלך קסטיליה וליאון, עמדו ר' יצחק אברטעד ור' יהודה אבן-משה הכהן בראש קבוצת תוכנים נוצרים ויהודים שחישבו את טבלאות אלפונסו' שהחליפו את חישוביו של תלמי איש אלכסנדריה, שחי כ-1300 שנה קודם לכן, גודל האסטרונומים בימי היבנינים היה, לדעתינו, ר' לוי בן גרשום (רב'א). הוא המציא את הסקסטנט (*ימטה יעקב*), שכלל את יתא החושך' (*camera obscura*), חלוא והוא 'אם המצלמה', ואף הפריך במידותיו את משנת היפאציקלים שתלמי נזקק לה כדי להתחאים את תנועת כוכבי הלכת כפי שנפתחה למודל מערכת המשם המוציב את הארץ במרכזה וסבירים עינם ממש כוורוי הולמת הארכנום.

למעשה הרלביג סלל את הדרך לקופרניקוס. אסטרונום חשוב אחר היה ב'ברם אבז' זוכתא'

האיגוד האסטרונומי הבינלאומי הנציח את התוכנים מימי-הbinini
(אברעארה, הרלביג וזוכות) וקרא מקשתים גדולים על הירח על
שםם, לצד יעקובי (מתמטיקאי ופיזיקאי עיוני יהודי ברגנניא)